

УДК 2.25.255 (37)

DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.3>

К. В. Добровольська, асп.
ORCID ID: 0000-0001-6338-9365
e-mail: dobrovolska.katrina@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

А. І. Рома, асп.
ORCID ID: 0000-0001-8570-6093
e-mail: andriannaroma13@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ДАВНЬОМУ РИМІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИАНСТВА

Релігійне середовище Давнього Риму являло собою складну канву, глибоко переплетену з життям своїх мешканців, як чоловіків, так і жінок. Розглянуто складну систему релігійного впливу на життя жінок у Давньому Римі, зокрема, впливу язичництва та християнства. Грунтуючись на ретельному вивченні джерел, це дослідження являє собою спробу показати становище римських жінок та їхніх ролей у межах зазначених релігійних традицій, обмежень, з якими вони стикались, та трансформацій, які відбулись під час переходу Риму від язичництва до християнства. Сформульовано, як на перетині віри, гендера та соціальної динаміки з'явилось розуміння нюансів мінливості релігійних ландшафтів та їх наслідків для жінок давнини.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подання більш повної соціокультурної та релігійної картини того часу у світлі зростання цікавості до історії римського язичництва та раннього християнства. Зроблено цілісний, всебічний аналіз піднятої проблематики шляхом висвітлення питання трансформації становища жінки від язичництва до християнства. Аналіз здійснено через призму дотичних до релігії проблем феміністичного спрямування, а також правового та соціального характеру релігійної дійсності давніх римлян. Подібний релігієзнавчий аналіз жіночої проблематики в Давньому Римі, зокрема у вітчизняних дослідженнях, досі не був достатньо розроблений та представлений в українському науковому дискурсі. Це дослідження ґрунтується на синтезі історико-аналітичного та компаративного методів, базується на працях Мері Бірд, Бонні Маклахлан, Морін Фант, Мері Лефковіц, Сілії Шульц, Ніколь Боельц-Янссен, Аріадни Стейплс, Річарда Баумана, Енцо Б'янккі, Анн-Марі Пелеттьє та інших. Серед вітчизняних дослідників можна виокремити Наталію Чухим, Ольгу Гомілко.

Ключові слова: римська релігія, фемінізм, релігійна ідентифікація, християнство.

Давній Рим – історична епоха, оповита легендами, велич якої захоплює та надихає. Світ знає багато про римську систему права, військову доблесть, акведуки та карту доріг, яка лягла в основу дорожньої інфраструктури сучасної Європи. Римські інтелектуали, чия літературна спадщина залишається популярною досі, багато розповідають про життя патрициїв та плебеїв, полководців, чиновників, філософів, поетів та навіть рабів, однак набагато рідше оповіді присвячені життю давньоримської жінки, еволюція якою було складною та цікавою одночасно. Культура Давнього Риму є маскуліною, однак жіночий компонент яскраво простежується на кожній сторінці його історії та відіграє важливу роль.

Дослідженням становища жінки в Давньому Римі, а також його трансформаціям у контексті переходу від язичництва до християнства присвячені праці багатьох західних дослідників: Мері Бірд, Бонні Маклахлан, Морін Фант, Мері Лефковіц, Сілії Шульц, Ніколь Боельц-Янссен, Аріадни Стейплс, Річарда Баумана, Енцо Б'янккі, Анн-Марі Пелеттьє та інших. Серед вітчизняних дослідників можна виокремити Наталію Чухим, Ольгу Гомілко.

Починаючи від міфологічних часів періоду заснування Риму, відбувається актуалізація проблеми жіноцтва. Епізод із викраденням сабінянок стає поворотним для історії вічного міста. Як відомо, спочатку Рим був прихистком для розбійників та рабів-утікачів, поступово місто розросталось та нарощувало міць, однак зіткнулось із раптовою нестачею жінок, які могли б народити потомство. Оскільки сусідні племена ставились до римлян із побоюванням та певною зневагою, Ромул, за легендою, пішов на хитрість: влаштував урочисті ігри на честь Консуалій (*Consualia* – давньоримське свято на честь бога Конса) та запросив сусідів племені сабінян. У розпал святкування римляни почали хапати жінок та

забирати із собою, викрадені жінки мали стати їхніми дружинами. Згодом сабіняни прийшли помститись за своїх дочок, а римляни готові були дати відсіч, однак між ними стали сабінянки, які вже звикли до своїх римських чоловіків та дітей. Цей епізод, з одного боку, показує "м'яку" силу жінок, які змогли вирішити ворожий конфлікт, з іншого, дає початок об'єднанню різних племен, адже після цього Рим став "змішаним сабіно-римським містом" [5, ст. 66]. Однак це далеко не останній випадок, коли жінки, прямо чи опосередковано, ставали ключовим компонентом у творенні історії. Наруга Секста Тарквінія над добродісною Лукрецією підштовхнула до заклоту Юнія Брута, який призвів до повалення царської влади та встановлення Республіки. Агрипина, яка отруїла свого чоловіка Клавдія, щоб забезпечити владу Нерону – своєму синові від першого шлюбу, зводить на престол найжорстокішого імператора та знеславленого гонителя християн, який урешті-решт убив і власну матір. Отже, жінки насправді мали вагомий вплив на хід політичної історії. Прояви реальної влади жінок, які формально перебували в тіні, не мали загального характеру, але не були поодинокими випадками. Категорія жінок, які були офіційно наділені владою в Римі, були весталки.

Весталки (*virgines Vestae*) є особливо цікавими з релігієзнавчого погляду, оскільки це перша жрецька колегія, яка цілковито складалась із жінок (існувала від часів легендарного царя Нуми до 394 року, поки не була розформована наказом християнського імператора Феодосія). Основним обов'язком весталок було підтримання вогнища в храмі Вести (давньоримська богиня-покровителька домашнього вогнища, яке насправді було уособленням державного вогнища, від якого залежала доля Риму). Колегія складалась з шести незай-

маних дівчат, які вступали на службу у віці 6–10 років. Вони мали бути доньками вільних громадян, мати обох батьків живими, не мати ані фізичних, ані психічних недоліків та дотримуватись цілібату 30 років. Порушення обітниць вважалося державною зрадою та передбачало страту – поховання живцем, а за неправильне поводження з вогнем (наприклад, якщо священний вогонь потрапляв на вулицю), могли забити палками та вигнати з міста. Суворість таких покарань була зумовлена специфікою римського державного устрою, а не статтю, тому тут можна говорити про рівність чоловіків та жінок жерців перед законом. Весталки мали реальну владу і привілеї: вони мали можливість спілкуватися з високопосадовцями, були допущені до важливих державних документів, могли помилувати раба чи засудженого, доторкнувшись до нього, могли самостійно розпоряджатись власним майном, укладати заповіт, мали охорону, елітні екіпажі та почесні місця на публічних видовищах, мали священну недоторканність (вбивство весталки або завдання їй тілесних ушкоджень каралось стратою), у разі надання свідчень не промовляли загальноприйняту клятву, їхнім словам довіряли беззастережно. Крім того, вони зберігали родинні зв'язки та спілкувались з друзями і фактично були включені в усі суспільно значущі події завдяки участі у святах, що являє собою певну парадоксальність, адже теоретично статус жриці передбачав вихід з усіх соціальних зв'язків. Перебування на службі у Вести було своєрідною кар'єрною драбиною для жінки, після закінчення строку служіння їм призначалась пенсія та надавалась можливість одружуватися, шлюб із колишньою весталкою вважався дуже престижним та таким, що приносить удачу. Інститут весталок показує становище привілейованого класу жінок, проте не дає об'єктивної картини становища жінки в традиційному язичницькому суспільстві. Загалом вільнонароджені римські жінки мали достатню кількість прав, про які британська жінка не могла мріяти аж до 1870 р.: після смерті батька повнолітня жінка могла самостійно володіти майном, здійснювати купівлю-продаж, успадковувати чи укладати заповіт, звільняти рабів. Попри наявність прав і свобод та соціальних ліфтів основною функцією жінки залишалась репродуктивна: "Вагітність та народження становили більшу частину життя жінок, навіть тих, яких римські автори називали безтурботними розпутницями" [5, ст. 333].

У часи дохристиянського Риму релігія була дотична до всіх соціально-політичних сфер, нею був регламентований календар, свята, публічні церемонії, навіть прийняття важливих державних рішень (сприятливі та несприятливі дні визначали авгури). Крім того, вона передбачала звід норм та приписів для ведення побуту: чи то умилостивлення домашніх духів, чи то забезпечення легких пологів шляхом звернення до правильного божества. Однак не можна сказати, що саме релігія формувала позицію жінки в соціумі, найімовірніше, вона сприяла її регламентуванню. Традиційно "жіночими" чеснотами вважались вірність та цнотливість. Пієтет до зазначених чеснот свідчить про те, що екзистенційним завданням жінки був шлюб, ключова мета якого, як і в усіх попередніх культурах, полягала в народженні законних нащадків: "За правилами, усі вільно народжені жінки мали стати одруженими" [5, ст. 328]. У Давньому Римі укласти шлюб можна було трьома способами: шляхом релігійного обряду (*confarreatio*), шляхом купівлі чоловіком дружини (*coemptio*) та шляхом згоди обох сторін. Два перших способи вважались "правильними", оскільки вони мають пріоритет чоловічої влади (*cum*

manu), а третій – "неправильним", оскільки в ньому воля чоловіка не є основною (*sine manu*). Релігійний обряд шлюбу з усіма урочистостями був привілеєм заможних сімей. Загалом чоловік та жінка вважались одруженими, якщо вони це стверджували та спільно мешкали в домі чоловіка, і переставали ними бути, якщо обоє свідчили про розірвання шлюбу. В язичницькому Римі шлюб розглядався як соціальний та юридичний договір, на відміну від християнського розуміння шлюбу як священного союзу. Розлучення було прийнятним для соціуму явищем, оскільки фактично означало припинення дії певної угоди. Християнство привносить низку нових морально-етичних принципів, які змінювали традиційний римський прагматизм. З поширенням християнства в Римській імперії відбулись світоглядні зміни. Головною цінністю у парадигмі римського язичництва є добробут та процвітання держави, а колективне суттєво превалює над індивідуальним, натомість християнство дає нову систему цінностей, на чолі якої – спасіння душі, а в центрі – індивід. Християнський акцент на святості шлюбу та подружній вірності, який є частиною більш широкої концепції особистої моралі, здійснив вплив і на гендерні норми загалом.

"Християнство як світоглядна система здійснила радикальну моральну революцію в античному світі" [4, с. 56]. Відповідно до цього, і становище жінок у Римській імперії після приходу християнства зазнало суттєвих змін, проте відчутно різнилося залежно від географічного розташування, культурного контексту та інтерпретації релігійного вчення. Підтвердженням цієї тези є те, що "аналіз євангельських текстів та ранньохристиянських практик дає змогу виявити в них суттєві відмінності як від попередніх традицій, а саме – античної та юдейської, так і від подальших практик нормативного християнства, коли воно стає панівною ідеологічною системою" [4, с. 56].

Річ у тім, що поява християнства з його серцевиною у новаторському вченні Ісуса Христа, збігалася з певними соціальними змінами. Раннє християнство робило акцент на таких специфічно жіночих чеснотах, як скромність, цнотливість і покірність. Жінок часто хвалили за втілення цих чеснот, що відповідало християнським ідеалам сімейних цінностей і моральної чистоти, заохочувало акти милосердя і служіння знедоленим. Це дозволило їм відігравати більш помітну й активну роль у своїх громадах, окрім традиційних домашніх обов'язків. Усе це привело до переоцінки ролі та обов'язків жінки в суспільстві, зростання рівня самосвідомості жінок, їхньої зайнятості та соціальної активності. Велика кількість жінок долучилися до благодійної діяльності, зокрема до опіки над хворими, сиротами та бідними; почали з'являтися титули "мати поліса", "благодійниця поліса" [4, с. 58].

Хоча в римському суспільстві існували закони, які надавали жінкам певні права, зокрема й право власності та спадкування, ці ж права часто були обмежені саме через гендерну належність. Тому, на думку таких дослідниць, як Н. Чухим, А.-М. Пелетьє та Б. Фіоренца, християнська проповідь набуває особливої популярності саме серед жінок. Наступне – це те, що християнське вчення також заохочувало подружню вірність і взаємну повагу між чоловіком та дружиною, що могло привести до більш рівноправних стосунків між ними. Християнська проповідь запровадила нові ідеї про гідність усіх людей як Божих творін, що привело до більшого визнання прав і цінності жінок у тогочасному суспільстві. Ранньохристиянські лідери виступали за більш співчутливе ставлення до жінок, особливо у випадках

розлучення та подружнього насильства. Водночас серед дослідників простежується думка, що досягнення християнства у ставленні до жінки та її соціальному становищі є доволі амбівалентним.

Для того, аби найбільш демонстративно показати всю неоднозначність та мінливість впливу християнства на жіноче питання, необхідно звернутися до напрацювання дослідника Мішеля Гурга, про які згадує дослідниця Е. Б'янки у своїй праці "Ісус та жінки". Він виокремлює три етапи, що характеризують інкультурацію Євангеліє у Середземномор'ї та демонструє динамічну зміну соціального та релігійного статусу жінки в ранньому християнстві. Зокрема, він зазначає, що на першому етапі утвердження християнства не звертається до наявних панівних соціокультурних моделей. Визначається першість за Євангелієм. Дослідник описує цей етап таким гаслом: "немає ні чоловіка, ані жінки" (Гал 3:28). Акцент робиться на взаємності між чоловіком та дружиною, де вони мають навіть однакову суб'єктність: як у подружньому житті, так і під час літургійних зібрань чоловіки та жінки абсолютно рівні в обов'язках та правах. Далі – другий етап, сутність якого полягає у тенденції до закріплення підпорядкованого статусу жінки. У цей період християнська гідність усе ще залишається рівною як для чоловіків, так і для жінок, однак у подружньому і суспільному житті жінки мають бути чітко підпорядковані чоловікам (Еф. 5:21-22, Кор. 3:18-19, Тит. 2:5; 1 Пет. 3:1-6) [1, с. 136–138]. Метафора опису шлюбу для описання стосунків Христа та церкви, яку застосовано також до християнського шлюбу (Еф 5:23-33), виражає вищість чоловіка над жінкою, як Христа над Церквою. Отже, закріплюється твердження, що чоловіки та жінки рівні, але насправді, у реальності не існувало рівності можливостей та прав. Н. Чухим зазначає, що "панівна греко-римська культура та юдейська традиція демонструють тут свій вплив" [4, с. 60]. І останній, третій, етап найбільш яскраво демонструється рядками із Першого послання до Тимотея (1 Тим. 2:11–15) "жінка нехай учитися мовчки" [1, с. 136–138].

Тому вплив християнства на правовий статус жінки не був рівномірним. У деяких випадках християнське вчення використовувалося для посилення патріархальних норм та обмеження активності жіноцтва. "Це утвердження, з одного боку, думки про недосконалість жінки, посилення на Божий задум у питанні статевої ієрархії та розподілі праці у Старому Заповіті" [2, с. 27]. Крім того, доволі часто церковні лідери підкреслювали ідею підпорядкування жінок чоловікам, спираючись на певні біблійні уривки, особливо полюбляючи спекулювати на образі Єви та метафорично входженні зла у світ саме через жінку. "У цьому контексті важливим феноменом для майбутнього вивчення виступають дві версії творення людини у Книзі Буття" [2, с. 27]. Також "не можна виключати наявність і такого фактора, що водночас простежуються яскраві паростки апології жіночої природи, які яскраво виявляються у Новому Заповіті" [2, с. 27]. Учення Ісуса часто демонструвало співчуття і повагу до жінок, що було дещо нетрадиційним для тогочасних суспільних норм. Він спілкувався з жінками поважно й інклюзивно, кидаючи виклик традиційним гендерним ролям. У Новому Заповіті є приклади жінок, які відігравали важливу роль у ранньому християнському русі. Наприклад, Марія Магдалина була одним з перших свідків воскресіння Ісуса і посідала важливе місце серед його послідовників.

З розвитком чернецтва та аскетизму жінки знайшли нові шляхи для духовної відданості та інтелектуальних

пошуків. Вони змогли засновувати і очолювати власні чернечі спільноти, що дозволило їм мати більшу свободу дій і вплив. "Тут беруться до уваги дієві жінки, чий вплив на соціокультурний простір відобразився на цілих поколіннях жінок, як-от образ Діви Марії та Марії Магдалини" [2, с. 27]. І хоча жінки відігравали помітну роль у ранньому християнському русі, їхні лідерські ролі часто ставали все більш обмеженими, коли почала формуватися інституційна церква. Частково це було пов'язане із впливом панівних греко-римських та юдейських культурних норм, які обмежували участь жінок у громадському та релігійному житті. Підтвердження нашої думки ми знаходимо також у Н. Чухим: "У цьому обуренні імпліцитно проглядається не лише юдейсько-еллінська зневага до жінки. в античному світі жінки могли бути пророчицями, сивілами, але це лише несвідомий транслятор божественної істини, тоді як для сприйняття християнства потрібен духовний подвиг та внутрішнє напруження" [4, с. 60].

Тобто поява християнства викликала неоднозначні зміни у становищі жінок у Римській імперії. Хоча воно відкрило нові можливості для духовних та інтелектуальних пошуків серед жінок, пропагувало чесноти, які могли б привести до більш рівноправних стосунків, і виступало за більше визнання прав і гідності жінок, проте вплив християнства був неоднозначним та суперечливим у численних контекстах, ба більше – патріархальні норми та звичаї все таки збереглися, хоча зазнали певних трансформацій. На думку дослідниці Наталії Чухим, така антична філософія приниження усього фемінного просто наштовхнулася на "егалітарні тенденції християнства, де жінки і чоловіки мають однакову духовність і рівні у відпущенні гріхів" [4, с. 58]. Проте, перебуваючи під впливом неоплатонізму, більшість Отців Церкви й надалі дотримувалися чіткої дуалістичної символіки, де чоловіче – раціональне, а жіноче – ірраціональне. А, отже, подібна логіка втілювалася не лише в ранньому релігійно-правовому зрізі життя жінки в Римській імперії, але й у її соціально-культурному просторі.

Таким чином, становище жінок у Стародавньому Римі зазнало трансформації від часів язичництва до поширення християнства. Воно видозмінювалося разом із релігійними, культурними та історичними реаліями цієї епохи. У часи дохристиянського Риму становище жінок було доволі чітким, вони мали права та свободи, чітко регламентовані правовими та юридичними моментами, проте їхня функція була радше репродуктивною. Хоча водночас можливість соціальних ліфтів залишалася за привілейованими верствами жіноцтва. Також нам вдалося простежити чіткі зміни в розумінні жінки та жіночого (фемінного) із приходом християнства на територію Давнього Риму. І, хоча християнство запровадило більш егалітарні принципи та деякі можливості для жінок у Церкві, то поза нею гендерна нерівність зберіглася у багатьох аспектах римського суспільства, особливо в політичній та громадській сферах. У той час у суспільному, сімейному житті становище жінки було радше амбівалентним. Адже, з одного боку, згідно з Біблійними писаннями, жінка була рівною за гідністю чоловіку та шлюб між чоловіком та жінкою починає вважатися священним союзом двох рівноправних людей, на відміну від попередніх до християнських традицій римлян. Проте, з іншого боку, на практиці жінка залишалася обмеженою сімейними справами, хоча все ще дуже дієвою у ретрансляції християнської віри. І також, як виняток, могла зректись своєї "гріховної" природи та прийняти чернецтво. Тобто чітко простежу-

ється, що становище та образ жінки в Давньому Римі в різні періоди зазнав певних релігійно-культурних трансформацій, що видозмінювали соціальну дійсність та формували відповідне ставлення до жіноцтва.

Список використаних джерел

1. Б'янкі Е. Ісус і жінки / Пер. Галина Теслюк ; наук. ред. Юрій Вестель, Іванна Мовчанюк ; упоряд. Олег Конкевич ; переднє слово Анн-Марі Пельтьє. Київ, 2020.
2. Козар К. В. Мізогінія та апологія фемінного у біблійній християнській традиції. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2023. № 20(2). С. 25–27. <https://doi.org/10.17721/sophia.2022.20.5>
3. Пельтьє А.-М. Християнство та жінки. Двадцять століть історії. Київ, 2016. 156 с.
4. Чухим Н. Візія жінки в західній філософській традиції (від античності до модерну). Київ, 2006. 192 с.
5. Beard M. *SPQR: A History of Ancient Rome*. New-York, 2015. 606 p.
6. Livius Titus. *Livy, Books I–X / With Introduction, Historical Examination, and Notes by J. R. Seeley*. Clarendon Press, 2013. Book I. 210 p.

7. MacLachlan B. *Women in Ancient Rome: A Sourcebook*. London, 2013. 232 p.
8. Schultz C. E. *Women's Religious Activity in the Roman*. Chapel Hill, 2006. 248 p.

References

1. Beard, M. (2015). *SPQR: A History of Ancient Rome*. Liveright.
2. Bianchi, E. (2020). *Jesus and women* (Y. Vestel & I. Movchaniuk, Eds.; H. Teslyuk, Trans.; O. Konkevich, Arr.; A.-M. Peltier, foreword). Spirit and Letter [in Ukrainian].
3. Chuhym, N. (2006). *The vision of a woman in the Western philosophical tradition (from antiquity to modernity)*. Kyiv Institute of Gender Studies [in Ukrainian].
4. Kozar, K. V. (2023). Misogyny and apology of the feminine in the biblical christian tradition. *Sophia. Human and Religious Studies Bulletin*, 20(2), 25–27 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/sophia.2022.20.5>
5. Livius Titus. (2013). *Livy* (Introduction, Historical Examination, and Notes by J. R. Seeley; Vol. 1). Clarendon Press.
6. MacLachlan, B. (2013). *Women in Ancient Rome: A Sourcebook*. Bloomsbury Academic.
7. Peltier, A.-M. (2016). *Christianity and women. Twenty centuries of history*. Spirit and Letter [in Ukrainian].
8. Schultz, C. E. (2006). *Women's Religious Activity in the Roman Republic*. University of North Carolina Press.

Надійшла до редколегії 13.09.23

Kateryna Dobrovolska, PhD Student
ORCID ID: 0000-0001-6338-9365
e-mail: dobrovolska.katrina@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrianna Roma, PhD Student
ORCID ID: 0000-0001-8570-6093
e-mail: andriannaroma13@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POSITION OF WOMEN IN ANCIENT ROME: TRANSFORMATION FROM PAGANISM TO CHRISTIANITY

The religious milieu of ancient Rome was a complex canvas, deeply interwoven with the lives of its inhabitants, both men and women. This article delves into the intricate web of religious influence on women's lives in ancient Rome, with a particular focus on the divergent impacts of paganism and Christianity. Through a meticulous examination of sources, this exploration seeks to illuminate the lives of Roman women and the roles they played within these religious traditions, the constraints they faced, and the transformative shifts that occurred as Rome transitioned from paganism to Christianity. By dissecting the intersections of faith, gender, and social dynamics, this article offers a nuanced understanding of the evolving religious landscapes and their implications for women in antiquity. In the light of the growing interest in the history of Roman paganism and early Christianity, the relevance of the study is determined by the need to present a more complete socio-cultural and religious picture of that time. The innovation of the study lies in a holistic, comprehensive analysis of the issues raised by highlighting the transformation of the position of women from paganism to Christianity. The analysis is carried out through the prism of feminist issues related to religion, as well as the legal and social nature of the religious life of the ancient Romans. Moreover, such a religious analysis of women's issues in Ancient Rome, in particular in domestic studies, has not yet been sufficiently developed and presented in Ukrainian scientific discourse. This study is based on a synthesis of historical, analytical, and comparative methods. The study is based on the works of Mary Beard, Bonnie McLachlan, Maureen Fant, Mary Lefkowitz, Celia Schultz, Nicole Boelz-Janssen, Ariadne Staples, Richard Bauman, Enzo Bianchi, Anne-Marie Pelletier, and others. Among domestic researchers, we can single out Natalia Chukhym and Olga Gomilko.

Keywords: Roman religion, feminism, religious identification, Christianity.